

УДК 82:794.1(4/8)«18/19»

ТЕМА ШАХІВ У ЗАРУБІЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ XIX–XX СТОЛІТЬ

Олег Пархітько, канд. філол. наук, доц.

*Національний університет «Одеська юридична академія»
check-mate@mail.ru*

Стаття присвячена особливостям використання теми шахів у зарубіжній літературі XIX–XX століть. Дослідження є актуальним, оскільки до цього часу ще не здійснювався аналіз знакової природи шахів у художній літературі. Мета вивчення полягає у виявленні складної поліфункціональної семантики концепту «шахи» у зарубіжній літературі XIX–XX століть. У публікації з'ясовано особливості шахів як настільної гри; виявлено твори зарубіжної літератури, в яких використовується концепт «шахи»; з'ясовано місце шахів в аналізованих творах зарубіжної літератури; виділено інваріантні значення концепту «шахи» в аналізованих творах. Автор показує, що в літературі XIX–XX століть існує певне наслідування при передачі інваріантних значень концепту «шахи».

Ключові слова: шахи, зарубіжна література, дихотомія, семантика.

Імовірно, що шахи є однією з найдавніших настільних ігор в історії людства. Ця гра побачила світ не пізніше V–VI ст. н. е. в Індії і з того часу набула поширення в усьому світі. У середні віки шахи входили в систему освіти західноєвропейських лицарів, однак поступово вони набули ознак масової розваги. Втім, незважаючи на глобальну поширеність шахів, обізнаність багатьох сучасних людей з правилами гри, вона й досі має ореол елітарності.

Про значення шахів в історії формування людської свідомості свідчить те, наскільки вагоме місце вони посідають у мистецтві. Починаючи з XVI століття, шахи з'являються на картинах європейських художників, гра неодноразово згадується в п'єсах В. Шекспіра. Втім перманентним явищем у межах художнього дискурсу шахи стають в XX столітті — в часи шахового буму і професіоналізації гри.

Слід зауважити, що шахи пізніше з'являються в центрі уваги літераторів, аніж карти. Так, Ю. Лотман зазначає, що карти й картярська гра набувають наприкінці XVIII — на початку XIX століття рис універсальної моделі — Картярської Гри, що стає центром своєрідного міфотворення епохи [9, с. 788]. Отже, і шахи, і карти перетворюються в мистецтві на символи або, за словами Ю. Лотмана, на знаки-сигнали інших текстів: «На рівні втілення сюжету в текст оповіді вклю-

чаються слова певного предметного значення, які в силу особливої важливості й частої повторюваності в культурі даного типу обросли стійкими значеннями, ситуативними зв'язками, пережили процес «міфологізації» — вони стають знаками-сигналами інших текстів, зв'язуються з певними сюжетами. Такі слова можуть конденсувати в собі цілі комплекси текстів. Включені в оповідь внаслідок необхідності назвати той або інший предмет, вони починають розгортатися в сюжетні побудови, не пов'язані з основною, утворюючи з нею складні конфліктні ситуації. У процесі протиставлення цих начал протосюжет може зазнавати значних деформацій» [9, с. 786–787]. У цій статті спробуємо показати, як тема шахів реалізується в зарубіжній літературі XIX–XX століть.

Семіотичні особливості окремих видів мистецтва розглядалися в роботах С. Ейзенштейна, У. Еко, М. Хренова тощо. Ю. Лотман розглядає картярські ігри як знаки, що істотно впливають на семантичну будову художнього тексту. Втім, до цього часу ще не проводилося дослідження знакової природи шахів у художній літературі. Відсутність подібних робіт й обумовлює **актуальність** нашої статті.

Об'єктом дослідження у статті стали твори зарубіжної літератури XIX–XX століть, у яких шахи становлять сюжетну основу або згадуються. **Предметом** статті є шахи як семантичний знак на шпальтах зарубіжної літератури.

Мета дослідження — виявити складну поліфункціональну семантику концепту «шахи» у зарубіжній літературі XIX–XX століть. Означена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) виявити твори зарубіжної літератури, в яких використовується концепт «шахи»; 2) з'ясувати місце концепту в обраних творах зарубіжної літератури; 3) виділити інваріантні значення концепту «шахи» в художньому дискурсі.

Шахи вважаються найсправедливішою настільною грою у світі. У шахах повністю відсутній фактор випадковості, який посідає важливе місце, наприклад, в картючних іграх. Шахова партія — це, фактично, дуель характерів, де психологічно нестійкий, як правило, приречений на поразку. На відміну від шашок, в яких фактор випадковості також зведено до нуля, варіативність у шахах наближається до безкінечності, що створює додатковий тиск на психіку людини. Це призводить до того, що шахіст під час партії змушений іноді поклатися на свою інтуїцію та досвід. Шахи мають дуалістичну приро-

ду — їх порівнюють і з наукою, і з мистецтвом. Як правило, шаховий шедевр з'являється при ідеальному поєднанні чіткого розрахунку варіантів із несподіваними інтуїтивними рішеннями.

Складний феномен шахів знаходить досить різноманітне відбиття в зарубіжній літературі. Шахи є основою розвитку сюжету в романі В. Набокова «Захист Лужина» (1929), «Шаховій новеллі» (1942) С. Цвейга, фейлетоні В. Катаєва «Шахова малярія» (1925) та оповіданнях О. Купріна «Марабу» (1909) та В. Аксьонова «Перемога» (1965).

У романі «Захист Лужина» головний герой — геніальний шахіст. Лужин почуває себе вкрай невпевнено у реальному житті, перетворюючись на яскраву особистість тільки під час гри. Автор реалізує дихотомію: буденне життя — дивовижний світ шахів. Шахи постають у романі як форма ескейпізму. Головний герой, як наркоман, хотів би вічно залишатися у світі своїх шахових ілюзій. Однак у протистоянні реального та ілюзорного світів останній приречений на поразку. Так у романі з'являється ще один важливий психологічний мотив, що став типовим для сприйняття шахів у масовій свідомості в ХХ столітті: шахи є небезпечними для психічного здоров'я людини. Реальний світ пропонує головному герою порятунок від божевілля, якщо він назавжди покине грати в шахи. Проблема Лужина в тому, що для нього це вибір без виходу: це, фактично, буде для нього означати інтелектуальну смерть.

Поза сумнівом С. Цвейг був прекрасно знайомий із романом В. Набокова, оскільки співпадіння ключових концептів у творах є цілком помітним. Так, порятунком від фашистських допитів стає для доктора Б. шахова книга. Він вивчає її напам'ять і в такий спосіб відкриває для себе гру в шахи. Однак, як і у випадку з Лужиним, шахи одразу наповнюють доктора Б. повільною психічною отрутою. У неволі він може грати тільки сам із собою, що призводить до розщеплення свідомості і нервового нападу. «Якщо б одна й та сама людина побажала одночасно бути й чорними, й білими, утворилась би безглузда ситуація, при якій один і той самий мозок одночасно знає щось і не знає; роблячи хід за білих, він мав би ніби по команді забути про те, який хитрий план замислював перед тим, коли грав за чорних. Подібне роздвоєння вимагало б, окрім розщеплення свідомості, ще й почергового включення і вимкнення, ніби в апараті, що діє автоматично; інакше кажучи, грати проти самого себе настільки ж па-

радоксально, як намагатися перестрибнути власну тінь» [14, с. 619]. Доктору Б. заборонено грати в шахи, тому що можливі рецидиви психічного захворювання. І коли через 25 років він сідає пограти в шахи, тільки своєчасне втручання людей, знайомих з особливостями його хвороби, рятує його від небезпеки.

Здається, що С. Цвейг уперше в літературі піднімає питання про нетотожність інтелекту всебічно розвиненої людини та інтелекту шахіста. Герой «Шахової новели» Мірко Чентович — хлопець із бідної югославської родини, який не цікавився нічим, поки випадково не познайомився з шахами. Навіть коли він стає чемпіоном світу, його талант спрямований лише на отримання максимальних прибутків. На думку чемпіона світу з шахів Михайла Ботвінніка, образ Мірко Чентовича став передбаченням появи Роберта Фішера. При цьому сам Ботвінник вказував на істотні відмінності між ними: «Мірко Чентович грав у шахи доволі нудно, а Фішер — вельми цікаво» [15]. Мірко Чентович навіть у шахи грає неоригінально, оскільки є обмеженою людиною. Автор демонструє триумф доктора Б. в поєдинку з Чентовичем, хоча доктор до того моменту грав тільки сам із собою. По суті, С. Цвейг повторює тут важливий Набоківський концепт: людина не може обмежити своє життя лише грою.

Гротескно описуються шахісти в оповіданні О. Купріна «Марабу», де реалізовано дихотомію: наповнений силою життя світ — обмежений світ шахів. Головний герой, що подорожує світом, опиняється в Росії, в темному, заповненому тютюновим димом кафе, в якому за шаховими дошками сидять згорблені люди. Герой не вміє грати в шахи, однак, глузуючи з шахістів-аматорів, викликає на сеанс одночасної гри всліпу дванадцять кращих шахістів клубу. Сеанс невдовзі завершується відвертими насмішками головного героя.

Окремі епізоди сеансу одночасної гри з оповідання О. Купріна було відтворено у романі І. Ільфа та Є. Петрова «Дванадцять стільців». Втім, співпадають лише зовнішні моменти. У романі І. Ільфа та Є. Петрова висміюється шаховий бум, який захопив широкі маси в СРСР у 20-ті роки ХХ століття. Саме ідею шахового буму використовує «гросмейстер» Остап Бендер для того, щоб ошукати васюкінських аматорів. Письменники глузують над обмеженим міщанським світосприйняттям, і тема шахів як складної інтелектуальної гри допомагає їм на контрасті високе — низьке повною мірою реалізувати свою ідею. Схожим чином використовує тему шахів В. Катаєв у фейлето-

ні «Шахова малярія». Ефект комічного досягається у фейлетоні наведенням діалогів та полілогів між московськими обивателями, які спостерігають за грою на Першому московському міжнародному шаховому турнірі 1925 року.

Досить своєрідно створено образ шахіста в оповіданні В. Аксьонова «Перемога». Амадор зустрічає у потязі гросмейстера і пропонує йому зіграти. В. Аксьонов у творі також реалізує дихотомію високе — низьке. Приналежність аматора до низького видають і його зовнішність, і татування на руці, і його лексика, і навіть співання під час партії. За контрастом гросмейстер у звичайному житті є людиною слабкою і нерішучою. Партія з аматором не має для нього жодного інтересу. Іноді гросмейстер трохи уважніше придивляється до позиції, щоб побачити в ній приховану гармонію. Він — справжній митець, його мисленнева діяльність порівнюється з творчим процесом музиканта. Його суперник виступає під час партії деструктивним началом. «Він почав атаку в центрі і, звичайно, як і передбачалось, центр одразу перетворився на поле безглуздих та жахливих дій. Це була не любов, не зустріч, не надія, не привітання, не життя <...> Чорний ферзь у центрі каркав, як закохана ворона, вороняча любов, крім того, у сусідів шкребли ножем олов'яну миску. Ніщо так виразно не доводило безглуздість та примарність життя, як ця позиція в центрі» [1]. Автор демонструє дихотомію реальне життя — світ шахів, де життя постає грубою силою, яка безсоромно втручається у світ ідеальної гармонії.

На сторінках цілої низки творів шахи пов'язані з магією, містикою чи маренням героїв. Типовий мотив — шахові фігури оживають, набуваючи людських рис. Так, у романі М. Булгакова «Майстер та Маргарита» під час партії Воланда з Бегемотом білі пішки-ландскнехти з алебардами стоять розгублено, білий король тікає з дошки. Автор використовує в цьому епізоді прийом контрасту високого і низького: урочистість підготовки до сатанинського балу та «серйозність» іміджу шахів контрастують з комічною поведінкою kota Бегемота [2, с. 672–673].

Шахи оживають і в оповіданні Л. Леонова «Дерев'яна королева». Герой оповідання цілими днями сидить за шаховою дошкою, намагаючись знайти правильне продовження варіанту гри. Раптом йому здається, що чорна королева починає інтригувати: вона фліртує з голловим героєм і передає листа білому шаховому офіцеру.

Міфологема про містичну, загадкову природу шахів дуже органічно використовується в казкових творах. У незавершеній казці

О. Пушкіна «Цар побачив пред собою...» цар розставляє воскові шахові фігурки, а потім у миску з водою поміщає горіхові шкаралупи. Важко передбачити задум поета, однак схоже на те, що цар збирається чаклувати, щоб здобути перемогу в битві.

Дитяча свідомість сприймає шахи як надмірно складну й заплутану гру. Цей мотив набув реалізації у казках «Задзеркалля» Л. Керролла та «Гаррі Поттер і філософський камінь» Дж. Роулінг. У казці Л. Керролла головна героїня понад усе бажає загадкових пригод. Автор пропонує Алісі своєрідний квест: вона починає подорож як біла пішка на другій горизонталі, стаючи білою королевою наприкінці казки. Важливим тут постає й притаманний шахам мотив долання перешкод, хоч і реалізований він у казці в досить легкій формі. Мотив протистояння й долання перешкод ще яскравіше відтворено в першій частині казки Дж. Роулінг. Щоб дістатися до філософського каменя, головні герої мають виконати низку завдань, одним із яких стає партія в живі шахи. Герої мають виграти партію, зайнявши на дошці місця кількох фігур. Після перемоги Гаррі Поттер продовжує квест, поранений Рон разом із Герміоною лишуються в шаховій кімнаті.

Цікаво тема шахів використана О. Пушкіним у романі «Євгеній Онегін». Володимир Ленський грає з Ольгою і помилково забирає пішкою свою ладью. Ленський — сповнений емоцій молодий поет-романтик, який понад усе мріє про кохання. Обмежений світ шахів не може серйозно привернути увагу молодого поета. Отже, тема шахів використовується О. Пушкіним як антитеза до життя, наповненого емоціями та коханням.

Тема шахів використовується у багатьох творах зарубіжної літератури XIX–XX століть, що дозволяє говорити про наявність певної кількості сформованих міфологем. Отже, авторам, які використовують цю тему у своїх творах, слід враховувати її семантичне наповнення на діахронічному рівні. На основі розглянутих творів виділимо **ключові семантичні лінії** теми шахів у зарубіжній літературі XIX–XX століть.

Життя шахіста протиставляється «реальному» життю. Шахіст приречений на самотність у світі шахів. Цю семантичну лінію найбільш ґрунтовно відтворено в романі «Захист Лужина» та оповіданні «Перемога». У романі В. Набокова показано, що шахи пропонують величезні можливості для самореалізації ліричного героя, однак вимагають за це повної відмови від життєвих реалій. Герої творів В. Набокова і В. Аксьонова спроможні бачити на шахівниці те, що не до-

ступне іншим. Їхня трагедія в тому, що притаманну шахам гармонію не в змозі з ними розділити жодна жива істота. Схоже на те, що герой В. Аксьонова свідомо приховує глибину й силу свого таланту.

Шахи — високе мистецтво, незрозуміле широкому загалу. Цю семантичну лінію реалізовано в «Захисті Лужина», «Перемозі», «Шаховій малярії» та «Шаховій новелі». Геніальність Лужина настільки виділяє його з-поміж інших людей, що навіть виникає думка про необхідність лікування. Амадор в оповіданні В. Аксьонова навіть не спроможний зрозуміти, що насправді програв партію, в якій він нібито переміг гросмейстера. Герої фейлетону В. Катаєва самовпевнено демонструють своє шахове невігластво, обговорюючи перипетії міжнародного шахового змагання. Шахова геніальність Мірко Чентовича особливо вражає, оскільки до знайомства з шахами всі вважали його розумово відсталим.

Шахи — наркотик, який поступово роз'їдає людину, призводить до нервових розладів. Найбільш яскраво цю семантичну лінію продемонстровано в «Захисті Лужина» та «Шаховій новелі». Лужин неспроможний подолати «шахову залежність» і втрачає розум. Доктор Б. знаходиться на межі нервового захворювання, однак своєчасне втручання інших персонажів рятує його.

Шахи — складна гра, пов'язана з містикою та магією. Ця семантична лінія реалізована в романах «Майстер та Маргарита» та «Гаррі Поттер і філософський камінь», оповіданні «Дерев'яна королева», казці «Задзеркалля». Фігури в цих творах оживають, набувають людських рис (М. Булгаков, Л. Леонов, Л. Керролл), фліртують із головними героями (Л. Леонов), загрожують їхньому життю (Дж. Роулінг, Л. Керролл).

Шахи — гра двох суперників, яка передбачає наявність конфлікту, протистояння. Ця семантична лінія виділяється в першу чергу в «Шаховій новелі» та «Перемозі». У С. Цвейга збалансований інтелектуальний розвиток доктора Б. протиставляється обмеженості Мірко Чентовича. В. Аксьонов протиставляє геніальну витонченість розумової діяльності гросмейстера грубій життєвій силі аматора.

Тема шахів у художньому дискурсі може використовуватися як засіб формування сюжетної лінії. Це простежується у романі В. Набокова «Захист Лужина», «Шаховій новелі» С. Цвейга, фейлетоні В. Катаєва «Шахова малярія», оповіданнях О. Купріна «Марабу» і В. Аксьонова «Перемога», казці Л. Керролла «Задзеркалля». На ос-

танньому творі слід зупинитися окремо. У Задзеркаллі світ — велика шахівниця. Аліса стає білим пішаком на початку твору, поступово долає всі клітини, перетворюючись наприкінці на білу королеву. Отже, сюжет казки формується навколо правил шахів. Втім події твору мало пов'язані з особливостями самої гри.

Як правило, шахи згадуються в художніх творах із позитивною або нейтральною конотацією. І лише в оповіданні О. Купріна «Марабу» гра в шахи відверто висміюється автором за надмірну серйозність та відірваність від життя.

Приналежність шахів до «високого мистецтва» іноді стає підставою для сатиричного зображення героїв художніх творів за контрастом високе — низьке. Такий прийом використаний у романі І. Льфа та Є. Петрова «Дванадцять стільців» та фейлетоні В. Катаєва «Шахова малярія».

Таким чином, концепт «шахи» у художній літературі є досить складним і полісемантичним, надаючи авторам невичерпні можливості для творчої реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксенов В. Победа (рассказ с преувеличениями) [Електронний ресурс] / Василий Аксенов. — Режим доступу : <http://chesspro.ru/opinion/aksenov.shtml>.
2. Булгаков М. Белая гвардия. Театральный роман. Мастер и Маргарита : Романы / Михаил Булгаков. — Л. : Художественная литература, 1978. — С. 423–812.
3. Гик Е. Шахматы в художественной литературе [Електронний ресурс] / Евгений Гик. — Режим доступу : <https://www.nkj.ru/archive/articles/11063/>.
4. Ильф И. Двенадцать стульев. Золотой теленок / Илья Ильф, Евгений Петров. — Одесса : Одесское областное издательство, 1958. — С. 15–324.
5. Катаев В. Шахматная малярия / Валентин Катаев [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://proint.narod.ru/publ2015/kataev1925.htm>.
6. Куприн А. Марабу / Александр Куприн // Куприн А. Собрание сочинений в девяти томах. — М. : Художественная литература, 1972. — Т. 5. — С. 159–164.
7. Кэрролл Л. Приключения Алисы в Стране Чудес; Зазеркалье. Сказки. Маугли / Льюис Кэрролл, Оскар Уайльд, Редьярд Киплинг. — М. : Правда, 1989. — С. 85–176.
8. Леонов Л. Деревянная королева [Електронний ресурс] / Леонид Леонов. — Режим доступу : <http://proint.narod.ru/publ2015/leonov1922.htm>.

9. Лотман Ю. М. «Пиковая дама» и тема карт и карточной игры в русской литературе начала XIX века / Ю. М. Лотман // Лотман Ю. М. Пушкин: Биография писателя; Статьи и заметки, 1960–1990; «Евгений Онегин»: Комментарий. — СПб. : Искусство-СПБ, 1995. — С. 786–814.
10. Набоков В. Защита Лужина / Владимир Набоков // Набоков В. Приглашение на казнь : Романы, рассказы, критические эссе, воспоминания. — Кишинев : Литература артистикэ, 1989. — С. 3–148.
11. Пушкин А. Евгений Онегин / Александр Пушкин // Пушкин А. Собрание сочинений. — М. : Государственное издательство художественной литературы, 1960. — Т. 4. — С. 5–198.
12. Пушкин А. Царь увидел пред собою... / Александр Пушкин // Пушкин А. Собрание сочинений. — М. : Государственное издательство художественной литературы, 1960. — Т. 3. — 1960. — 420 с.
13. Роулинг Дж. Гарри Поттер и философский камень [Электронный ресурс] / Джоан Роулинг. — Режим доступа : <http://potter1.bib.bz/>.
14. Цвейг С. Шахматная новелла / Стефан Цвейг // Цвейг С. Собрание сочинений в семи томах. — М. : Библиотека «Огонек»; Издательство «Правда», 1963. — Т. 1. — С. 583–636.
15. Шахматная новелла [Электронный ресурс] // Википедия. — Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B0%D1%85%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D0%B0

ТЕМА ШАХМАТ В ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XIX–XX ВЕКОВ

Олег Пархитько, канд. филол. наук, доц.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

Статья посвящена особенностям использования темы шахмат в зарубежной литературе XIX–XX веков. Исследование является актуальным, поскольку до этого времени не проводилось изучение знаковой природы шахмат в литературе. Цель анализа заключается в том, чтобы обнаружить сложную полифункциональную семантику концепта «шахматы» в зарубежной литературе XIX–XX веков. В публикации определены особенности шахмат как настольной игры; подобраны произведения зарубежной литературы, в которых используется концепт «шахматы»; определено место шахмат в проанализированных произведениях зарубежной литературы; выделены инвариантные значения концепта «шахматы» в проанализированных произведениях. Автор показывает, что в литературе XIX–XX веков существует определенная преемственность при передаче инвариантных значений концепта «шахматы».

Ключевые слова: шахматы, зарубежная литература, дихотомия, семантика.

THE CHESS TOPIC IN THE FOREIGN FICTION OF THE XIX–XXth CENTURIES

Oleg Parkhitko, Candidate of Philology, associate professor

National University «Odessa law academy», Odessa, Ukraine

The article is dedicated to the peculiarities of using the chess topic in the foreign fiction of XIX–XX centuries. Chess is first depicted on the European paintings in XVI century. Shakespeare mentions chess in several works. The majority of analysed fiction works was written in XX century. That can be explained by the growth of chess popularity in the world and the process of professionalization of the game.

Chess becomes the object of writers' close attention much later than cards. Y. Lotman suggests that cards acquire the features of the universal model and become the centre of creating myths in the end of XVIII—at the start of XIX centuries. So, chess and cards turn into symbols in art and serve as marks indicating to other texts.

The author wants to reveal complicated polyfunctional semantics of the concept «chess» in the foreign literature of XIX–XX centuries. This aim is realized through fulfilling some tasks: to reveal the works of art in which the concept «chess» is used; to find out the place of the concept in the chosen works of art; to pick out the invariant meanings of the concept «chess» in art discourse.

The presence of the chess topic in a considerable amount of works of art lets us make a conclusion about the existence of the formed mythologems. So, the authors, which will use this topic in their works, should take into consideration its semantic filling at diachronic level. Having analysed some works of art let's emphasize the key semantic lines of the chess topic in the foreign fiction of XIX–XX centuries. Firstly, the activity of a chess player is opposed to real life. A chess player is destined to loneliness in the chess world. Secondly, chess is a high art which is not comprehensive for mass audience. Thirdly, chess is a drug which permanently ruins a person leads to a nervous breakdown. Fourthly, chess is a complicated game connected with mystics and magic. Fifthly, chess is a game for two players which is assumed to have a conflict, opposition.

The motive of loneliness of a chess player is realized in the most of the analysed pieces of art. Chess offers great opportunities for self-fulfillment of a persona but demands partial or even full recant from reality for that.

Key words: chess, foreign fiction, dichotomy, semantics.

REFERENCES

1. Aksyonov, V. (1965), *Pobeda (rasskaz s preuelicheniyami)*, available at: <http://chesspro.ru/opinion/aksenov.shtml> (access March 04, 2016) [in Russian].
2. Bulgakov, M. (1978), *Belaya gvardiya. Teatral'nyj roman. Master i Margarita [Novels]*, Hudojestvennaya literatura, Leningrad [in Russian].
3. Gik, E. *Shakhmaty v hudojestvennoj literature*, available at: <https://www.nkj.ru/archive/articles/11063/> (access March 04, 2016) [in Russian].
4. Il'f, I. and Petrov, E. (1958), *Dvenadsat' stulyev. Zolotoj telyonok*, Odesskoe oblastnoe izdatel'stvo, Odessa [in Russian].

5. Kataev, V. (1925), *Shakhmatnaya malyariya*, available at: <http://proint.narod.ru/publ2015/kataev1925.htm> (access March 04, 2016) [in Russian].
6. Kuprin, A. (1972), «Marabu», *Sobranie sochinenii v devyati tomah* [Collected works in nine volumes], vol. 5, *Hudojestvennaya literatura*, Moskva [in Russian].
7. Carroll, L., Wilde, O. and Kipling, R. (1989), *Alice's Adventures in Wonderland; Through the Looking-Glass. Fairy tales. The Jungle Book*, Pravda, Moskva [in Russian].
8. Leonov, L. (1922), *Derevyannaya koroleva*, available at: <http://proint.narod.ru/publ2015/leonov1922.htm> (access March 04, 2016) [in Russian].
9. Lotman, Y. M. (1995), «Pikovaya dama» i tema kart i kartochnoj igry v russkoj literature nachala XIX veka, *Pushkin: Biografiya pisatelya; Statji i zametki, 1960–1990; «Evgenij Onegin»: Commentary*, *Iskusstvo-SPB, Sankt-Peterburg* [in Russian].
10. Nabokov, V. (1989), *Zashchita Luzhyna, Priglasenie na kazn'*, *Novels, stories, critical essays, memoirs, Literatura artistike*, Kishinev [in Russian].
11. Pushkin, A. (1960), «Evgenij Onegin», *Sobranie sochinenii* [Collected works]. (Vols. 1–10), vol. 4, *Gosudarstvennoe izdatel'stvo hudojestvennoj literatury*, Moskva [in Russian].
12. Pushkin, A. (1960), «Tsar' uvidel pred soboyu», *Sobranie sochinenii* [Collected works]. (Vols. 1–10), vol. 3, *Gosudarstvennoe izdatel'stvo hudojestvennoj literatury*, Moskva [in Russian].
13. Rowling, J. (1997), *Harry Potter and the philosopher's stone*, available at: <http://potter1.bib.bz/> (access March 04, 2016) [in Russian].
14. Tsveig, S. (1963), «Shakhmatnaya novella», *Sobranie sochinenij v semi tomah* [Collected works in seven volumes], vol. 1, *Biblioteka Ogonyok, Izdatel'stvo Pravda*, Moskva [in Russian].
15. «Shakhmatnaya novella», *Wikipedia*, available at: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B0%D1%85%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D0%B0 (access March 04, 2016) [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 30 березня 2016 р.